

Незбережена до сьогодні книга, вочевидь, була додруком частини львівського “Апостола” 1574 р. у Дермані або Острозі, де існувала рукописна копія якогось привілею.

С. займав при князівському дворі впливову посаду підскарбія, тобто фінансового керівника величезних маєтностей роду *Острозьких*. Згодом (або одночасно) стає викладачем і першим ректором ОА. Крім того, він бере активну участь у діяльності *Острозької друкарні*, стає одним з керівників літературно-наукового гуртка і одним із редакторів тексту *Острозької Біблії*, пише до неї дві передмови; можливо, працює з *Іваном Федоровим* над іншими острозькими виданнями.

Перед 1587 р. написав віршований полемічний твір, присвятивши його київському митрополитові Онисифорові Дівочці. Пам'ятка не збереглася, можливо, це частина анонімного т. зв. віршованого полемічного комплексу 80-90-х рр. XVI ст., спрямованого, зокрема, проти католиків та протестантів.

У 1587 р. Г. Смотрицький написав “в Академии Острозьской” антикатолицькі полемічні твори “Ключ царства небесного”, “Календарь римски новы”, надруковані 1596 року.

У ІР НБУВ (В. р. – Мелец. м / П.119) зберігається переписана письменником збірка творів традиційної православної книжності.

Євстафій Кисіль у 1632 р. називав С. першим руським богословом.

Література: Архів Юго-Западної Росії. – Ч. I. – Т. 7. – С. 429; Гринчишин Д. Українська рукописна пам'ятка XVI ст. “Страждання Христова” (мовні особливості пам'ятки) // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. 239. – С. 414-445; Дмитрієв М. “Єресь гусів” та “Єресь Феодосія Косого” українсько-блоруському житті третьої четверті XVI ст. // Вісник Львівського у-ту. Серія історична. Статті та повідомлення. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 123; Кеппен П. Бібліографические листы. – С.-Петербург, 1825. – № 31; Колосова В. П. Идеологические предпосылки деятельности Острожского кружка (Герасим Смотрицкий как редактор-полемист) //

Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 84-90; Копреева Т. Н. Иван Федоров. Острожская Библия и Новгородский кружок книжников конца XV в. // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 101-102; Микитась В. Л. Українська література XIV – XVI ст. – Київ, 1988. – С. 212; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 111-113; Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 1. – Ствп. 1057; Пасічник І. Д. Герасим Смотрицький // Осрозькі просвітники XVI-XX ст.–Острог, 2000. – С. 44-55; Українська поезія. Кінець XVI – початок XVIII ст. / Упор. В. Колосова, В. Крекотень. – Київ, 1978. – С. 25-55, 71-136; Українські письменники. Біобібліографічний словник: У 5-ти томах. – Київ, 1960. – Т. 1: Давня українська література (XI-XVIII ст.) / Уклад. Л. Є. Махновець. – С. 544-546; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и слуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 262-263; Diplic G. Antapologia. – S. I., 1632. – S. 623; Susza J. Saulus et Paulus. – Romae, 1666. – P. 15-16.

Ігор Пасічник

Смотрицький Мелетій
(світське ім'я Максим)
(* бл. 1577, м. Острог? –
† 27.12.1633, с. Дермань,
нині Здолбунівського району
Рівненської обл.)

Письменник і перекладач, учений-філолог, церковний діяч, богослов. Був сином Герасима Смотрицького, одного з укладачів *Острозької Біблії* та ректора ОА. Дитячі роки С. пройшли в Острозі, де він здобував освіту в місцевій академії під керівництвом батька. Отримав добру мовну підготовку, зізнав старослов'янську, грецьку, латинську й польську мови. До його вчителів у Острозі заразовують К. Лукаріса. Освіту продовжив у єзуїтській академії у Вільню.

Vera effigie Serui Dei Meletij Smotrycij Archiepiscopi Hieropolitani. S. D. Ba
Archimandrite Dermanent immans Paricidij. Pos. 1610.
Eduktoris fab. URBANO viii. Pont. Max. conuefi. & defun
Romae 1665. A. C. f.

Портрет Мелетія Смотрицького

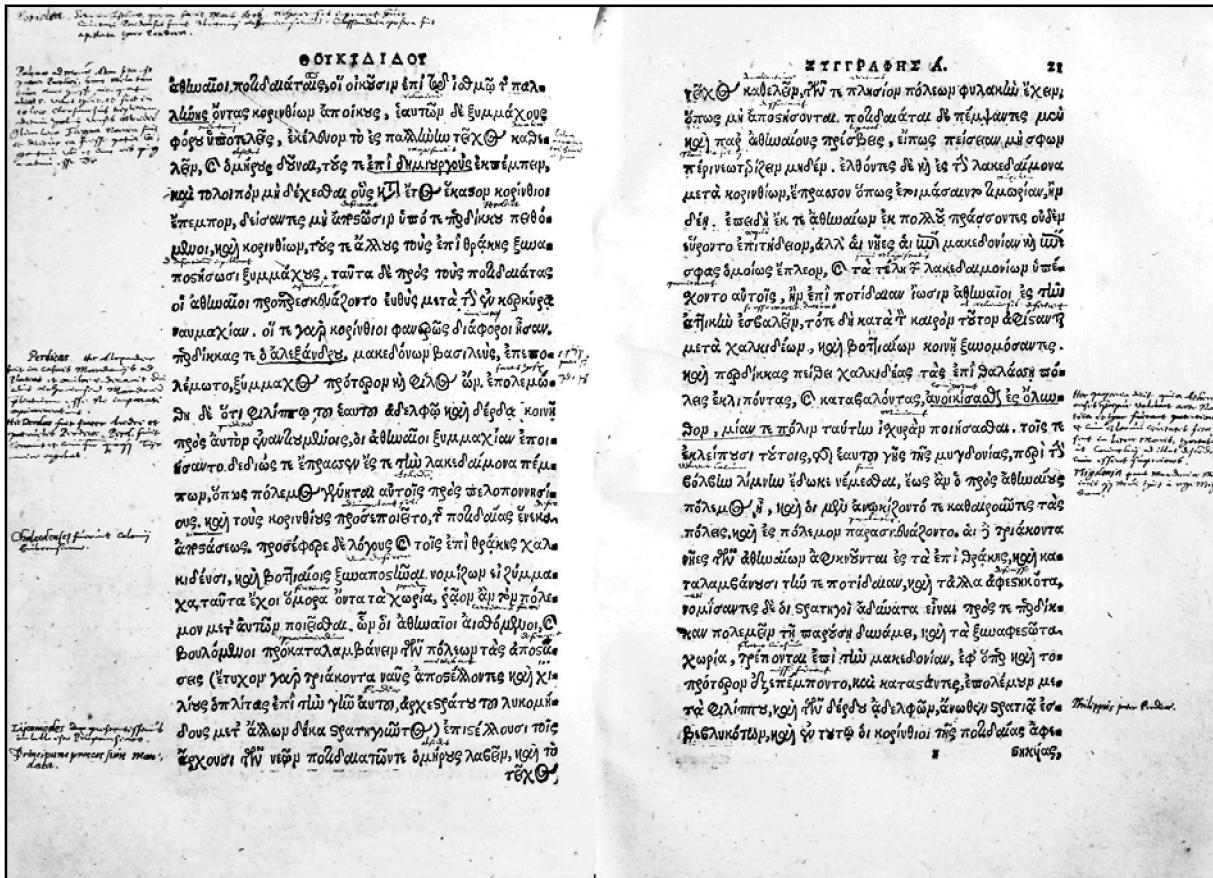
Деякі дослідники вважають, що ще в ранній період С. писав твори антиуніатського спрямування. Були навіть спроби ототожнити його з *Кліриком Острозьким*. Однак усі ці припущення не мають належного документального підтвердження.

У 1600 р. С. став домашнім учителем латинської мови князя Богдана Соломирецького в селі Боркулабові біля Мінська. Разом зі своїм учнем виїздив навчатися в Німеччину, де слухав лекції в німецьких університетах – Лейпцизькому, Віттенберзькому, можливо, також Нюрнберзькому й Бреславському. Окремі дослідники вважають, що він там здобув учений ступінь доктора медицини. Але про це сам С. ніде не згадує і ні в одному зі своїх видань себе так не називає. Хоча, згідно з традиціями того часу, мав би це робити. Повернувшись із-за кордону, С. поселився у Вільню, де співпрацював з місцевим

міщанським братством, яке стало одним з осередків захисту православ'я й знаходилося в стані гострого протистояння з тодішнім уніатським митрополитом *Inatiem Potisem*.

Тут він написав і видрукував польською мовою один із найбільш відомих своїх полемічних творів “Тренос...” (1610), опублікований під псевдонімом Теофіла Ортолога. Йому також приписують написання анонімного полемічного твору “Антиграфи...” (1608). “Тренос...”, завдяки своїм художньо-літературним якостям, ерудиції автора, викликав значний резонанс. Початок твору, перші два розділи подані у формі плачу, “ляменту” православної церкви, яка персоніфікується з образом-символом матері. Автор, використовуючи прийоми риторичного мистецтва й водночас елементи українського фольклору, малює жахливий стан церкви. Особливо велика увага акцентується на невдячних “синах” (князівських та шляхетських родах), які покинули “матір”. Наступні вісім розділів носили богословський характер, де переважно йшлося на теологічних розходженнях між православною та католицькою церквами. У цьому випадку С. звертається до творів східних і західних отців церкви, візантійських богословів, деяких ренесансних авторів (Ф. Петrarки, Е. Роттердамського). Розповсюдження “Треносу...” було заборонене владою. Його видали, передусім *Л. Карпович*, зазнали переслідувань. А сам С. змушений був на деякий час полишити Вільню. У той час він міг опинитися в Острозі й навіть працювати в ОА.

У 1616 р. в Єв'ю (нині м. Вевіс, Литва) віленські братчики опублікували “Євангеліє учительне”, підготовлене С. Близько 1617 р. він приймає чернечий постриг. У 1618-1619 рр. С. опублікував “Граматику...”, яка справила величезний вплив на розвиток філологічної науки в слов'янських народів. При написанні “Граматики” С. використовував текст *Острозької Біблії*, редактований його батьком.

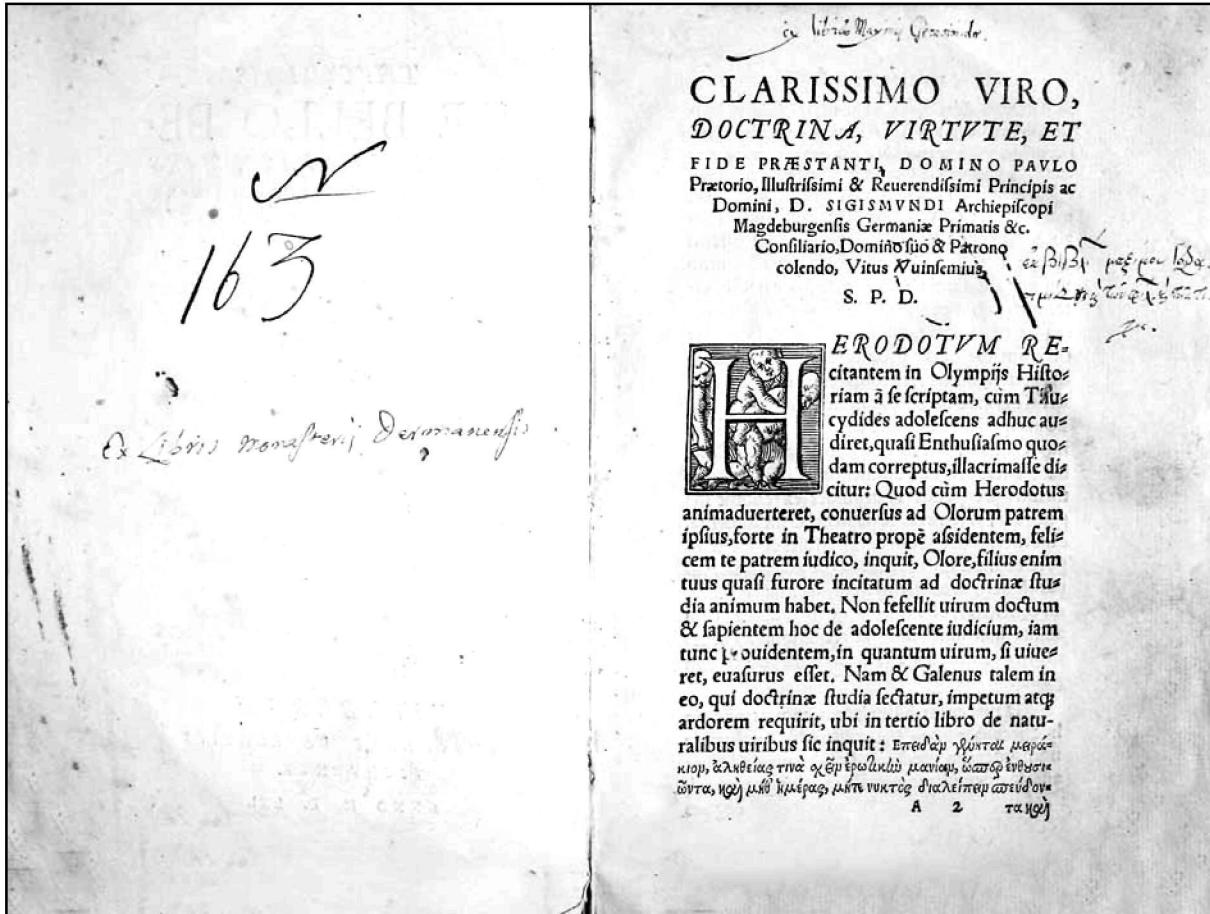
Маргіналії Мелетія Смотрицького на вюртемберзькому виданні
Фукідідової "Пелопонеської війни"

"Граматика..." С. витримала чимало перевидань у Росії та Румунії й була підручником старослов'янської мови аж до кінця XVIII століття. У перекладі латинською мовою вона стала відома поза ареалом поширення старослов'янської мови. На основі "Граматики..." С. або під її впливом були укладені підручники з мови в різних слов'янських народів.

Імовірно, в час видання "Граматики..." С. став ректором братської школи в Києві. Восени 1620 р. його таємно висвятив патріарх Теофан (Феофан) на архієпископа полоцького, вітебського й мстиславського. Оскільки це висвячення вважалося владою незаконним, С. зазнав переслідувань. Так само переслідувані були інші православні ієрархи Тео-

фанового священня. Бажаючи захистити себе і своїх соратників, С. написав і опублікував низку полемічних творів – "Верифікація невинності" (два видання 1621 р.), "Оборона верифікації" (1621), "Еленхус" (1622), "Юстифікація невинності" (1623). Вони стали помітним явищем у розвитку полеміки між православними та прихильниками унії й викликали численні відповіді.

Після вбивства у жовтні 1623 р. уніатського полоцького архієпископа Йосафата Кунцевича С. змушенний був покинути землі Речі Посполитої й подався на Близький Схід, побував у Константинополі, Палестині, Єгипті. Схоже, він мав завдання від українсько-білоруських православних ієрархів провести перемовини зі східними патріархами й добитися від них

Екслібриси М. Смотрицького на книзі з Дерманського монастиря

Після повернення зі Сходу в 1625 р. С. зустрівся з бойкотом з боку православного духовенства. Це стало однією з причин його переходу в унію. 6 липня 1627 року в м. Дубні він заявив про свій перехід перед Йосифом-Вельямином Рутським – тодішнім уніатським митрополитом. За це отримав від князя Олександра Заславського *Дерманський Троїцький монастир*. При цьому було домовлено, що С. не повинен афішувати своє уніатство. 1628 р. без згоди С. К. Сакович опублікував у Львові його полемічний твір “*Апологія...*”, де осуджувалися східні патріархи й проводилася ідея єдності православних та уніатів. Книга викликала розголос і була різко засуджена со-

бором православних ієрархів. На свій захист С. написав кілька полемічних творів – “*Протестацію*” (1628), “*Паранезіс*” (1628) та “*Екзетезіс*” (1629), де проводилася думка про потребу порозуміння православних та уніатів. В останні роки життя полишив активну діяльність, вів аскетичний спосіб життя у *Дерманському монастирі*.

Література: Абрамович С. Д. Мелетій Смотрицький та проблеми філологічної культури бароко // Українська література XVI-XVIII ст. та інші слов'янські літератури. – Київ, 1984. – С. 137-160; Бабич С. Ранньобарокова візія читача у творчості Мелетія Смотрицького // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філософія”. – Острог, 2008. – Вип. 4. – С. 80-94; Врадий А. А. Морфологическая характеристика имен существительных в

192

Ро^з Ієр^ея Іоанна. Помані г^и дшар^ав^б
свої Агафію Агафію Семіонові вдочі^ю зах^аю
Екатерину Іоанну Адріана Михаїла Екатерін^у
в^дот^ію. Ф^ес^е ф^оад

Ро^з Ієр^ея ст^ефана: Помані г^и дш^а
ри^бль^ь свої: Герасима Даниїла: Антонія:
Ефросинію: Марію: Меланію: Хріна:
Анастасію: Анастасію: Іоанна: Марію:

з^аст^{ра}са
см^отри^цко

Ро^з Ієр^ея Даниїла Димитрового Падаки.
Помані г^и дш^а раб^ь скоп^ъ: Романа: Енію:
Макарія: Іосифа: Ефрема: Ірин^у: Анастасію:
Іустину: Марію: Марію: Феодотію:
Георгія:

Нојин гулбагасы
Нийнээдээ сүнгүүлэх

Edmara

Острожской Библии 1581 г. печати Ивана Федорова и “Граматика” М. Смотрицкого // Сборник научных трудов Ташкентского государственного педагогического института. – Ташкент, 1976. – Т. 166. – С. 31-41; Його ж. Первопечаные книги Ивана Федорова (Острожская Библия 1581 года) и “Граматика” М. Г. Смотрицкого // Ученые записки Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук. – Ташкент, 1975. – Вып. 26. – С. 90-111; Гальчук І. Акцентуаційні особливості “Граматики” М. Смотрицького // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філософія”. – Острог, 2008. – Вип. 4. – С. 105-114; Еленовський К. Мелетий Смотрицький, архієпископ полоцький // Православне обозрение. – 1861. – № 6-8; Жукович А. Архиєпископ Мелетий Смотрицький в Вільні в перші місяці після своєї хиротонії // Християнське чтение. – 1906. – 4-6; Засадкевич М. Мелетій Смотрицький як філолог. – Одеса, 1883; Квасюк Л. Архетип церкви-матері в міфологічних побудовах Мелетія Смотрицького // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філософія”. – Острог, 2008. – Вип. 4. – С. 55-64; Короткий В. Г. Творческий путь Мелетия Смотрицкого. – Минск, 1987; Кралюк П. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. – Острог, 2007; Курилас Б. З’єднання архиєпископа Мелетія Смотрицького в історичному і психологічному насвітленні. – Вінніпег, 1962; Маслов С. Казанье Мелетия Смотрицкого на честный погреб о. Леонтия Карповича. – Киев, 1898; Німчук В. К. Грамматика М. Смотрицького – перша перлина давнього мовознавства // Смотрицький М. Грамматика. – Київ, 1979; Новоселецька С. Мелетій Смотрицький // Острозькі просвітники. – Острог, 2000. – С. 84-93; Осинський А. Мелетій Смотрицький, Архиєпископ Полоцький. – Київ, 1912; Прокошина Е. С. Мелетій Смотрицький. – Минск, 1966; Соловій М. Мелетій Смотрицький як письменник: У 2-х т. – Рим – Торонто, 1977-1978; Ткачук Р. Полеміка Мелетія Смотрицького із Іпатієм Потієм у контексті суспільно-культурних обставин кінця XVI – початку XVII століть // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філософія”. – Острог, 2008. – Вип. 4. – С. 95-104; Яковенко Н. Мелетій Смотрицький // Історія України в особах. Литовсько-польська доба. – Київ, 1997. – С. 168-173; Яременко П. Мелетій Смотрицький. Життя і творчість. – Київ, 1986; Frick D. Meletij Smotryc'kyj and the Ruthenian Question in the Early Seventeenth

Century // Harvard Ukrainian Studies. – 1984. – №8; Ejusdem. Meletij Smotryc'kyj and the Ruthenian Languare Question // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – № 9; Ejusdem. Meletij Smotryc'kyj. – Cambridge, 1995; Sabol S. De Meletij Smotrycky Polemista Anticatholico. – Rome, 1951; Susza J. Saulus et Paulus Ruthenae unionis, sanguine b. Iosaphat transformatus, sive Meletius Smotriscius, archiepiscopus Hieropolitanus etc. – Rome, 1666.

Петро Кралюк

Смотрицький Стефан (* ?, м. н. н. – † після весни 1636, м. Острог)

Церковний та культурний діяч. Старший брат М. Смотрицького. Навчався в ОА. Після її закінчення був секретарем князя В.-К. Острозького, згодом став парохом острозької Пречистенської церкви. Займався переписуванням книжок. Можливо, також здійснював переклади, оскільки володів грекою й латиною. Після трагедії 1636 р., коли княгиня Анна-Алоїза Острозька вчинила погром над православними острожанами, змушеній був прийняти унію. Острозький літописець засуджує його за цей крок. Зокрема, в цьому творі зазначено, що острозькі православні міщани бачили в його особі людину, на яку можна спертися, оскільки він був “побожного життя, безжений”. Однак С. не виправдав їхніх сподівань, прийнявши унію, невдовзі захворів і помер.

Література: Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 139; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 112-113; Петрушкевич А. С. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – Львов, 1874. – С. 35; Susza J. Saulus et Paulus. – Roma, 1666. – Р. 15.

Петро Кралюк